Kouřil, Pavel; Prix, Dalibor; Wihoda, Martin

Středověké fortifikace a "Jesenická stezka" v údolí Černé Opavy

Archaeologia historica. 1998, vol. 23, iss. [1], pp. 111-[130]

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/140281
Access Date: 01. 12. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Středověké fortifikace a „Jesenická stezka" v údolí Černé Opavy*

PAVEL KOUŘIL – DALIBOR PRIX – MARTIN WIHODA

„Denn dort führt eine steile Straße, das sogenannte Gesenke..."

Od konce 12. století dochází v Evropě k postupnému narušování rovnoběžkového dálkového obchodního spojení a euroasijská magistrála přestává plnit svoji funkci. Středoevropský komunikační systém se začíná opět vracet k tradiční severojižní, tedy poledníkové orientaci, spojující přes moravské úvaly a sedla hlavního evropského rozvodí politická a obchodní centra v oblasti dnešních Benátek, Istrie a Dalmácie s Pobaltím (cf. Michna 1982, 719–721).

Navyklý průchod Moravskou branou, touto základní spojnicí evropského severu a jihu, je v souvislosti s rozvojem osídlení a průnikem do lidskou civilizací dosud nedotčených oblastí zřetelněji doplňován soustavou cest a stezek (které se ovšem stávají předpokladem tohoto osídlení), jakkoliv mnohé z nich byly využívány v různých časových periodách již od pravěku a nyní opět aktivovány (cf. také Opravil 1974, 124).

Výchozím bodem našeho zájmu se stane Olomouc, kam dorazila cesta vycházející z Vídně, zjednodušeně přes Měnín a Vyškovskou bránu. Zde se totiž větvila do tří základních směrů: první vedl na severovýchod Moravskou branou přes Hranice, Starý Jičín, Frýdek a Těšín na Krakovsko, druhý přes Dolany, Jívovou dále na Opavu a konečně třetí, který poutá naši pozornost nejvíce, přes Dolany, Šternberk, Břidličnou, původní Valšov a Kočov do Bruntálu. Odtud pokračovala komunikace přes masiv Hrubého Jeseníku dále k severu na slezskou Nisu a Vratislav. A právě její nejvíce hornatý úsek mezi Bruntálem, respektive Vrbnem pod Pradědem a Zlatými Horami, vedený především údolím Černé Opavy a charakteristický nezvyklým počtem fortifikací, jejichž kumulace na tak malém prostoru je skutečně ojedinělá, je předmětem tohoto příspěvku (obr. 1). Chceme se pokusit osvětlit, proč se stal právě tento úsek cesty tak důležitý a závažný, co bylo příčinou tohoto jevu a jaké důsledky z něj vyplynuly. To vše na základě historické analýzy, archeologických poznatků i topografických pozorování.

Pomíjíme tedy další komunikační trasy, odbočující zvláště v západním směru z hlavního tahu Moravskou branou, využívajíce říčních údolí a náhorních plošin Nízkého Jeseníku; náznaky jejich existence jsou ovšem v archeologickém materiálu prozatím dosti mizivé. Klíčovou úlohu Jablunkovského průsmyku, dokumentovanou nebývalou koncentrací římských mincí, snad nemusíme zvláště zdůrazňovat, zřejmě intenzivněji však byly využívány průsmyky Hrubého Jeseníku, tzn. sedla Ramzovské a Červenohorské, spojující horní Pomoraví se Slezskou nížinou, jak nám to dokládají ojedinělé nálezy a depoty podél stezky, stoupající proti proudu Bělé a Vidnávky (Janák–Kouřil 1991, 199–200; Kouřil 1992, 12; Kouřil v tisku a).

*

Údolí Černé Opavy, jako perspektivní komunikační trasa spojující Moravu a Slezsko, poměrně dlouho unikalo pozornosti mocenských elit českého a polského státu (Latzke 1937, 57–101; Vach 1961, 36–47, 91–98; Peřich 1963, 69–78; Bakala 1964, 105–117). K zásadnímu obratu došlo až na přelomu 12. a 13. století. Narůstající zájem Přemyslovců demonstruje především lokace města Bruntálu kolem roku 1213 (CDB II, s. 237–239, č. 246; Hosák 1962, 15–18; Kejř 1969, 88; Bakala 1977, 100–101; Prix 1991, 110–132)

* Studie byla připravena v rámci grantového projektu GA ČR 404/96/0711.

Obr. 1. Vévodství opavské 1318–1377 s vyznačením tras „Jesenické" stezky a fortifikací k jejich ochraně. 1 – státní hranice ČR a Polska, 2 – hranice Opavského vévodství mezi lety 1318–1337, 3 – hrazená města, 4 – nehrazená města, 5 – fortifikace: a – Freudenštejn, b – Fürstenwalde, c – Weissenštejn + Rabenštejn, d – Quingburg, e – Drakow, f – Koberštejn, g – Edelštejn, h – Leuchtenštejn, i – Pokrzywna, 6 – trasy důležitých cest mezinárodního obchodu, 7 – trasy nebo úseky cest regionálního významu, 8 – celní stanice: A – Bruntál (1295, 1405, 1506), B? – Drakov, C – Hradec u Opavy (1078, 1160), D – Hlubčice (1224), E – Závišice (1377), F – Nová Cerekev (1377), G – Opavice (1377), H – Olešnice (cca 1377?).

a stejným způsobem je nutno vnímat anexi zlatých dolů moravským markrabětem Vladislavem Jindřichem nedlouho před rokem 1222 (CDB II, s. 244–245, č. 254). Nepřehlédnutelná česká aktivita na Bruntálsku a Zlatohorsku ovšem neznamená, že by Přemyslovci cílevědomě směřovali k ovládnutí důležitých horských přechodů. Svůdnějším a tedy i přitažlivějším cílem byla nepochybně slibná naleziště drahých kovů (ale i kovů obecných) v dosud jen řídce osídlených oblastech Nízkého a Hrubého Jeseníku (Novák 1985, 30–37; 1988, 37–55; Novák–Karel 1981, 215–226; Novák–Štěpán 1984, 70–86; 1985, 30–32; 1985a, 140–148; 1986, 46-60; 1987, 37–43). Ostatně Bruntál se od počátku konstituoval jako hornická osada, což dokládá i nejstarší typář městské pečeti z roku 1287, který nese obraz horníka (obr. 2; Latzke 1938, 74–75; Weinelt 1940a, 114; Krejčíková 1993, 1, 3; Kouřil v tisku) a shodný motiv nalézáme i v případě záboru Zlatohorska markrabětem Vladislavem Jindřichem.

Hornickou kolonizaci v často až extrémních polohách ovšem podmiňoval funkční komunikační systém, jehož páteří se v oblasti Hrubého Jeseníku stala obchodní stezka

Obr. 2. Nejstarší pečeť města Bruntálu.

v údolí Černé Opavy, kterou známý cestovatel a geograf počátku 16. století Bartoloměj Stein nazval „*Jesenickou cestou*" (Descripcio tocius Silesie et civitatits regie Vratislaviensis, SRS XVII, s. 20–21: „*...dort führt eine steile Straße, das sogenannte Gesenke...*"). Za první spolehlivou informaci o existenci dálkové spojnice můžeme považovat zmínku o celní komoře ve městě Bruntále z 26. prosince roku 1296 (CDM V, s. 57–58, č. 58: „*...theloneum in Grecz et in Veudenthal...*"; Prix 1991, 117–118). Samotný komunikační tah byl ovšem využíván již mnohem dříve (Nowakowa 1951, 100), neboť kolem poloviny 13. století vznikl na hranici mílového práva města Bruntálu hrad Freudenštejn (obr. 3; Peschke 1934, 37–42; Weinelt 1935, 17–23; Weinelt 1936, 89–93; Weinelt 1936b, 101–103; Kouřil–Plaček 1988a, 241–244; Kouřil, v tisku). Lokalita není zmiňována písemnými prameny, pouze mapa bruntálského panství z roku 1579 uchovala její jméno (Peschke 1934a, 37–42). Poměrně bohatý korpus archeologického materiálu však Freudenštejn vcelku spolehlivě datuje do 2. poloviny 13. a průběhu 1. půle 14. věku, přičemž poloha fortifikace, umocněná výrazným souborem kovových předmětů (zvláště militárií a jezdecké výstroje), napovídá, že hrad zajišťoval bezpečnost obchodní stezky v nepřehledném a nadto i mocensky nevyhraněném prostoru. Do jisté míry plnil ovšem také funkci správní a zřejmě i tesaurační, když v jeho těsné blízkosti jsou dodnes patrny pozůstatky kutacích prací, které patrně měl – stejně jako zde činné horníky a zpracovatele rud, zabezpečovat; tento předpoklad by podporovaly i některé méně obvyklé nálezy, jakými jsou např. bronzové závaží nebo bronzová mistička pákových závažových vážek (Kouřil, v tisku).

Zdá se, že právě nejasně definované mocenské zájmy v strategicky významném, ale dosud jen skromně kolonizovaném prostoru Hrubého Jeseníku vyvolaly poměrně silnou lokační aktivitu české a částečně i polské strany, která se vzápětí promítla v existenci pozoruhodného komplexu fortifikací, jenž strážil důležitá horská sedla v povodí Černé Opavy na moravskoslezském pomezí. Současně je ovšem nutno upozornit na skutečnost, že ne všechna opevněná sídla v sledované oblasti měla bezprostřední vztah k systému středověkých cest. Snad až exemplárním příkladem tu může být dvojice hradů v okolí Zlatých Hor, kde nepochybně ještě ve třetí čtvrtině 13. věku vznikl hrad Edelštejn a s odstupem několika málo desetiletí byl na svahu blízké Biskupské kupy vystavěn hrad jednoduché bergritové dispozice – Leuchtenštejn.

Tuto dvojici doplňuje zvláštní nenápadné jednodílné opevnění, nacházející se nedaleko Pokrzywné (dříve Langenbrück) na polském území, na samé státní hranici, v bezprostřední blízkosti Leuchtenštejnu (obr. 4). Nepravidelné oválné jádro bez zřetelnějších depresí je tu obepnuto subtilní cca 1 m širokou ohradní zdí, kladenou na sucho či na hlínu. V plytké hlinité vrstvě se objevují keramické zlomky výrazně jednotného charakteru a ne-

Obr. 3. Freudenštejn – půdorysné zaměření.

Obr. 4. Pokrzywna – půdorysné zaměření.

příliš širokého časového rozpětí. Fortifikace působí dojmem provizoria a krátkodobého trvání někdy v průběhu 14. století, spíše však snad ještě během jeho první poloviny. Zjevné pozůstatky dobývacích prací v nejbližším okolí napovídají o funkci tohoto zařízení, sloužícího nejspíše jako útočiště horníků a promývačů zlatonosných rud.

Velkorysé založení hradu Edelštejnu naznačuje, že se patrně jedná o jednu z lokací krále Přemysla Otakara II., jakkoliv první spolehlivá zmínka pochází až z roku 1281, kdy Mikuláš I. Opavský postoupil Edelštejn vratislavskému biskupství jako náhradu za škody, které diecézi způsobil dočasný správce hradu Oto z Linavy se svými bratry (SUB IV, s. 282–283, č. 424: „...*de castro lapideo, quod Edilsteyn dicitur*...“; SUB IV, s. 283–284, č. 425; s. 284–285, č. 426; s. 285–286, č. 428; Pfitzner 1924, 20–23; Zuber 1966, 450–451; Kouřil–Plaček 1988, 29–35). Nezvyklá štědrost opavského vévody však svádí k lákavé úvaze, zda hrad nebyl založen některým ze slezských Piastovců. Nastíněnou možnost je ovšem nutno důrazně zamítnout. Již jen proto, že samotný vratislavský biskup Tomáš II., pod tlakem úspěšného tažení vratislavského knížete Jindřicha IV. (SUB V, s. 108–109, č. 133; s. 162–163, č. 143; s. 116–117, č. 144; s. 162–163, č. 198; s. 163, č. 199, s. 163–164, č. 200; s. 164, č. 201; s. 168–169, č. 207) upozornil českého krále Václava II., že kníže protiprávně obsadil hrad Edelštejn, který leží na českém území (SUB V, s. 117, č. 145: „...*ut ei demus castrum Edilsteyn, in quo nichil iuris habet, cum pertineat regno vestro*...“; SUB V, s. 118 - 119, č. 148: „...*castro Edilsteyn, quod non est de ducatu vestro set de regno Boemie*...“).

Edelštejn, jehož rozlehlá a monumentální dvoudílná dispozice jej řadí k největším slezským fortifikacím, přináleží velmi pravděpodobně klasickému bergritovému řešení, byť v současnosti je zděné architektury k vidění jen poskrovnu (obr. 5, 6). Relativně rozsáhlejší soubor archeologických nálezů ho v souladu s písemnými prameny vřazuje do 14. a 15. století, spíše výjimečně se objevují artefakty, u nichž je možný přesah do závěru století 13.; ani ony však ještě, zdá se, k samotným počátkům hradu nepromlouvají (Kouřil–Wihoda, v tisku).

Snad ještě do samotného závěru 13. století sahají počátky hradu Leuchtenštejnu, nicméně spolehlivou dataci výrazně komplikuje více než skromný okruh písemných údajů. Pomineme-li totiž Handtkeho urbář zlatohorského panství z roku 1687, který se krátce zmiňuje o pustém hradě jménem „...*Leuchtenstein*...“ (Urbář panství Zlatých Hor, s. 1; Pfitzner 1924, 37*–38*), pak nejsou známy žádné další přímé zmínky. Písemné prameny však připomínají osadu „...*Lichtenberg*...“, o níž literatura zpravidla soudí, že se nacházela v blízkosti hradu (SUB III, s. 296–297, č. 449; SUB IV, s. 52, č. 57; Liber fundacionis, CDS XIV, s. 13, č. 84, 88; Registrum Wratislaviense censuum, s. 253, č. 9; Weinelt 1935c, 1–3; Zuber 1972, 93; Kouřil–Plaček 1988, 29–35).

Poněkud nezvyklá a ze strategického hlediska nepříliš vhodná poloha hradu na severozápadním dosti strmém svahu Biskupské kupy, avšak s vynikajícím rozhledem daleko k severozápadu do slezských rovin, vypovídá o nevšední snaze fundátora zajistit nebo alespoň stabilizovat zemskou hranici v okolí Zlatých Hor. Stavebníkem tak mohl být nejen český král, ale i slezská knížata, a protože české zájmy spolehlivě hájil hrad Edelštejn, není vyloučeno, že Leuchtenštejn nechal vybudovat vratislavský biskup. Oba hrady současně alespoň svou přítomností formálně chránily vyústění „Jesenické“ stezky z údolí Černé Opavy, ovšem ani jeden z nich neměl bezprostřední vliv na její provoz a spíše zde můžeme předpokládat tezaurační úkoly v souvislosti s ochranou kutacích prací, případně i reprezentativní a správní funkci, pomineme-li, zvláště u Edelštejnu, nesporný význam vojenský.

Samotný Leuchtenstein, hrad nevelkého rozsahu, opět representuje bergritovou dispozici (obr. 7), vcelku čitelná konfigurace terénu a zachovalé pozůstatky zdiva dovolují provedení pokusu o jeho rekonstrukci (obr. 8). Na slezské poměry dosti bohatá kolekce archeologických předmětů – zvláště keramických zlomků, datuje fortifikaci do průběhu 14. století s možným, avšak nevýrazným přesahem do věku 13. a nelze vyloučit ani počátek století 15.

Demonstrativní akce Přemyslovců na moravsko-slezském pomezí rozhodně nemůžeme považovat za samoúčelné, neboť Jesenicko po relativně dlouhou dobu nebylo jednoznačně začleněno do mocenského systému českého nebo polského státu (Wihoda 1997, 5–14). Více než působivým dokladem soudobých poměrů je přemyslovská expanze do

horního Slezska v letech 1179–1182, kterou završil právě Vladislav Jindřich na prahu 20. let 13. století (Bakala 1969, 9–22; Wihoda, v tisku). Bezprostřední piastovská reakce není známa, ačkoliv je velmi nepravděpodobné, že by souhlasili se ztrátou strategicky významného území. K důsledné obhajobě polských zájmů však přistoupil až vratislavský biskup Vavřinec, jenž se obrátil s prosbou o pomoc na papežskou kurii a dne 27. ledna roku 1224 papež Honorius III. skutečně upozornil Přemysla Otakara I. na bezpráví, kterého se dopustil moravský markrabě (CDB II, s. 244–245, č. 254; Pfitzner 1924, 6–12; Novotný 1928,

Obr. 5. Edelštejn – půdorysné zaměření.

Obr. 6. Edelštejn – pokus o hmotovou rekonstrukci.

631; Zuber 1972, 28–29). Přemyslova odpověď sice chybí, nicméně jestliže ještě v srpnu roku 1263 vratislavský biskup Tomáš I. rozšířil rozsah fojtského distriktu v Hlucholazích i na oblast v horách „...*contra Cucmantel et Vrudental*..." (SUB III, s. 296–297, č. 449) a zjevně tak ignoroval skutečnost, že zmiňované území spolehlivě ovládal český král, pak je více než patrné, že k žádnému vyrovnání mezi Přemyslovci a vratislavskými biskupy nedošlo.

Obr. 7. Leuchtenštejn – půdorysné zaměření.

Obr. 8. Leuchtenštejn – pokus o hmotovou rekonstrukci.

Obr. 9. Quingburg – půdorysné zaměření.

Obr. 10. Weisenštejn – půdorysné zaměření.

Vleklý česko-slezský spor na straně jedné a stoupající význam obchodní stezky v údolí Černé Opavy i ložiska drahých kovů v oblasti Hrubého Jeseníku na straně druhé tak nutně předurčily vznik nových opevněných sídel. Záhy se totiž ukázalo, že stagnující či již nevyhovující Freudenštejn, ani excentricky položený Edelštejn nemohou zajistit dokonalou kontrolu místních komunikačních tepen a s postupným upevňováním české moci vyvstala naléhavá potřeba ochrany důležitého lokálního střediska „...*Gesenke*..." nad soutokem Černé, Bílé a Střední Opavy v katastrálním území dnešního Vrbna pod Pradědem (CDS XX, s. 40, č. 102). A právě proto snad ještě v závěru 13. století doplnila již existující komplex fortifikací dvojice menších hradů. Severní a severovýchodní přístup k novému sídlišti hájil hrad Quingburg (obr. 9). Boční údolí Bílého potoka ve směru na Bukovice a Jeseník pak jistil Pustý zámek – Weisenštejn (obr. 10) s výše vysunutou hranolovou věží zvanou dnes Rabštejn (obr. 11).

Obr. 11. Rabštejn – půdorysné zaměření.

Skromná kolekce archeologických artefaktů posunuje genezi těchto objektů, jejichž dispozice důsledně vychází z možností daných konfigurací terénu, patrně až do sklonku 13. století, když výzkum písemných pramenů až do nedávna nepřinášel žádné podstatnější výsledky (Weinelt 1934, 47–52; Gardavský 1962, 17–23; Kouřil–Plaček 1986, 221–230; Kouřil–Plaček 1988a, 241–251). První skutečně relevantní údaje poskytl teprve důkladný rozbor závěrečných zápisů ve formulářové sbírce města Opavy z druhé čtvrtiny 14. století (UK Praha, rkp. AV6; Třeštík 1960, 1–14; Šigut 1961, 212–229; Šigut 1962, 97–107, 389–396). Ze dvou neúplných záznamů totiž vyplynulo, že tzv. Pustý zámek lze velmi pravděpodobně ztotožnit se zde připomínaným hradem „...*Weysenstein*...", který se někdy v první třetině 14. věku dostal do rukou Ulmana z Linavy. Umístění hradu na komorním zboží (CDS VI, s. 197–200, č. XV; s. 200–201, č. XVI; Prasek 1890, 3–24), spolu se strážní a celní funkcí objektu, jenž nadto postrádal přímé zemědělské zázemí, dále napovídá, že Ulman ovládal údolí Bílého potoka z titulu zeměpanského purkrabího. Někdy mezi léty 1318–1327 (Šigut 1961, 229) ovšem Ulman poněkud pozměnil náplň svého úřadu a společně s hradní posádkou přepadl měšťany, kteří byli současně poddanými vratislavského (?) biskupa. Část kupců povraždil,

Obr. 12. Opavský formulář – folio 78 (zápis č. 1 a 3).

zbytek zajal a internoval na hradě Weisenštejně, kam se vrátil i se značnou kořistí (Opavský formulář, f. 78 – obr. 12).

Krvavý incident v údolí Bílého potoka zjevně přesáhl lokální poměry a hrozil přerůst v nebezpečný konflikt. Naznačuje to alespoň další relace, z níž lze usuzovat, že postižená strana (snad město Nisa?) požádala o pomoc vévodské město (Opavu). Opavští měšťané se pak prostřednictvím zemského hejtmana Heynka z Hlubčic obrátili na vévodu Mikuláše II., aby zjednal úplnou nápravu. Ulman z Linavy však údajně ignoroval výzvy opavských, a proto se měšťané dohodli s Heynkem z Hlubčic na ozbrojené intervenci (Opavský formulář, f. 80 – obr. 13).

Není jisté, zda skutečně k trestné výpravě došlo a zda byl Ulman vůbec nějakým způsobem potrestán. S popsanou epizodou by ovšem mohla korespondovat požárová vrstvička na ploše nádvoří hradu Weisenštejna. Ostatně písemným údajům dosud neodporuje ani archeologický materiál, který připouští možnost zániku hradní dvojice Weisenštejn–Rab-

štejn v první polovině, respektive ve druhé čtvrtině 14. století. Širší historické souvislosti dále upozorňují, že se Ulmanův zločin odehrál v době míru a skutečnost že obě fortifikace již nebyly obnoveny vypovídá o spíše bezkonfliktním soužití obou regionů (Aubin 1983, 202–222; Maleczyński 1960, 552–565).

Zánik opevněných sídel v údolí Bílého potoka zároveň indikuje pokles provozu na vedlejší trase „*Jesenické*" stezky v druhé čtvrtině 14. století, kdy, jak se zdá, nabývala na významu spíše její severní větev v údolí Černé Opavy. Vzrůstající obliba severní cesty se opět projevila v lokaci dvou nových opěrných bodů. Hrad Quingburg doplnila nevelká fortifikace u Drakova, která byla situována na solitérně stojícím skalnatém suku v těsném kontaktu se stezkou i řečištěm Černé Opavy a sloužila zřejmě jako celní stanice (obr. 14; Lowag 1888, 99; Kouřil–Plaček, 1985, 193–200; Plaček 1990, 213); pozůstatky této stezky jsou ostatně v terénu místy ještě dobře rozpoznatelné, z vlastního opevnění však nezbylo nic.

Zcela jinou kategorii opevněných sídel reprezentuje hrad Koberštejn (obr. 15), jehož jméno nám opět uchoval pouze urbář zlatohorského panství z roku 1687 (Urbář panství Zlatých Hor, s. 1 – obr. 16). Absence jiných písemných zmínek ovšem dokonale zatemňuje osudy hradu a není tedy známo, kdy byl hrad založen, ba dokonce ani to, kdo byl jeho majitelem (Weinelt 1936c, 52–55; Kouřil–Plaček 1986, 221–230). Velkorysé řešení, impozantní rozhled do krajiny a tedy i brilantní optická kontrola komunikační sítě však prozrazuje, že fundátorem musel být mimořádně vlivný člověk, což v prostoru Hrubého Jeseníku ukazuje buď na opavského vévodu nebo na některého ze slezských knížat včetně biskupa vratislavského. Připustíme-li zároveň, že opavské zájmy v první polovině 14. století poměrně spolehlivě zajišťovala dvojice Quingburg–Drakov, pak tedy nelze pominout možnost, že Koberštejn (alespoň dočasně) náležel do mocenské sféry niského knížectví. A jen pro úplnost dodejme, že se zde po roce 1290 výrazně angažoval Bolek I. Svídnický, kterému je připisováno i založení hradu Javorníku a v jehož službách působila šlechtická rodina „*...von Kobershain...*" (Jurek 1996, 100, 106, 142–143, 243). Naznačenou souvislost ovšem

Obr. 13. Opavský formulář – folio 80.

Obr. 14. Drakov – půdorysné zaměření.

Obr. 15. Koberštejn – půdorysné zaměření.

Obr. 16. Urbář Zlatých Hor z roku 1687 – Handlkeho zápis s názvy hradů Leuchtenštejnu, Edelštejnu a Koberštejnu (opis z roku 1796).

považujeme výhradně za jednu z možných, neboť ve třicátých letech 14. století se na Ratibořsku a tedy i v okruhu Mikuláše II. Opavského pohyboval Herbord „...*qui cognominatur Coberno*...“ (CDS II, s. 133–134, č. XXVII). Z Koberštejnu máme k dispozici velmi slušný soubor archeologických nálezů, čítající téměř 2 500 jedinců. Především na základě rozboru keramických artefaktů lze existenci hradu položit do 14. a 15. století s jistým přesahem do závěru století 13.

Bezesporu nejmladší lokaci prezentuje hrad Fürstenwalde (obr. 17), který nechal zbudovat Mikuláš II. Opavský nad zpustlou osadou Gesenke někdy v druhé čtvrtině 14. století jako lovecké a odpočinkové sídlo, symbol své moci a také jako náhradu za dožívající soustavu fortifikací v blízkém okolí (Freudenštejn, Weisenštejn, Rabenštejn, Quingburg). Představuje fortifikaci sdružující hlavní obrannou a obytnou stavbu do jednoho objektu v podobě věžovitého paláce, když dalším významným prvkem obrany byla mohutná

Obr. 17. Fürstenwalde – půdorysné zaměření.

Obr. 18. Fürstenwalde – pokus o hmotovou rekonstrukci.

hradba obepínající vlastní jádro a vytvářející snad zvýšený ochranný štít (obr. 18). Archeologické nálezy jsou bohužel nečetné a rámcově se hlásí do 14.–15. století. První spolehlivý údaj pochází z roku 1348, kdy Mikuláš II. pověřil Hanse Bruxera, aby obnovil a vysadil město nebo městečko „...*Gesenke...sub castro nostro Fürstenwalde...*" (CDS XX, s. 40,

č. 102; Weinelt 1934, 47–52; Weinelt 1935a, 83–88; Weinelt 1935b, 105–109; Kouřil–Plaček 1988a, 241–251). Chudé osídlení mělo zřejmě plnit funkci hospodářského zázemí vévodského hradu a současně zajišťovat základní služby ve vztahu k obchodní stezce.

*

Přehlédneme-li opět stručný nástin vývoje a úlohy fortifikací v kontextu „*Jesenické*" stezky, pak je více než zřejmé, že monumentální soustava hradů v údolí Černé Opavy vznikala postupně v závislosti na politických i hospodářských potřebách hornatého území. Pečlivý rozbor písemných pramenů, archeologického materiálu i znalost terénní situace dále umožnily rozlišit čtyři lokační vrstvy hradní architektury. První z nich je datována třetí čtvrtinou 13. století a spadá sem založení Freudenštejnu a Edelštejnu. Druhá fáze souvisí s rozvojem osídlení v samotném závěru 13. století a je zastoupena hrady Weisenštejnem-Rabštejnem a Quingburgem, když do stejné doby zřejmě sahají i počátky hradu Leuchtenštejnu u Zlatých Hor. S mírným odstupem, snad již na přelomu 13. a 14. století anebo v první čtvrtině 14. století doplnila stávající systém dvě nově založená opevněná sídla – Koberštejn a Drakov a konečně nedlouho před rokem 1348 nahradil nový hrad Fürstenwalde dožívající komplex lokalit v blízkosti rekolonizované osady Gesenke.

Důkladná analýza politických a hospodářských poměrů prokázala klíčovou úlohu Přemyslovců v mocensky nevyhraněném a jen řídce osídleném prostoru Hrubého Jeseníku. Výrazná aktivita české strany se plně projevila při zakládání hradů, kde s výjimkou nejasných lokací Leuchtenštejnu a Koberštejnu nenacházíme, a to ani hypoteticky, jiného stavebníka než českého krále nebo opavského vévodu (cf. Kouřil–Plaček v tisku). Toto zjištění ostře kontrastuje se staršími a částí literatury dosud akceptovanými názory, že fundátorem většiny těchto fortifikací byl nejvyšší vratislavský prelát (např. Weinelt 1934, 47 sq.; 1936c, 18 sq.; 1937, 34–37; 1937a, 35; 1938, 26–28; 1939, 13–14; 1939a, 613; 1940a, 187–189; 1942, 33–37; 1942a, 152–158; Gardavský 1960, 140; Menclová 1971, 113–114).

V poněkud jiném světle se ovšem jeví vztah hradu a stezky. Většina lokalit sice vznikla v těsném sousedství významné obchodní magistrály, ale bezprostřední a jasnou vazbu k „*Jesenické*" cestě se podařilo prokázat jen v případě Freudenštejnu, Weisenštejnu (a tedy i Rabštejnu) a Drakova. Velmi blízký, ale patrně ne zcela dominantní poměr lze předpokládat u hradů Fürstenwalde, Quingburgu a Koberštejnu. Naopak jen podružnou roli sehrála komunikace u Edelštejnu a Leuchtenštejnu.

Výběrová bibliografie

A. Prameny nevydané

Formulářová sbírka města Opavy, UK Praha, rkp. AV6.

Urbář panství Zlatých Hor z roku 1687 (opis z roku 1796), ZA Opava, fond Velkostatek Zlaté Hory (1600–1945), inv. č. 1, sign. Nis. I. 5c, fasc. 1.

B. Edice

BOČEK, A.–CHYTIL, J., 1850: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V (1294–1306), Brno.

FRIEDRICH, G., 1912: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198–1230), Praha.

IRGANG, W., 1984: Schlesisches Urkundenbuch III (1251–1266), Köln–Wien; IRGANG, W., 1988: Schlesisches Urkundenbuch IV (1266–1281), Köln–Wien; IRGANG, W., 1993: Schlesisches Urkundenbuch V (1282–1290), Köln–Wien.

MARKGRAF, H., 1902: Scriptores rerum Silesiacarum XVII (Descripcio tocius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis per M. Bartholomeum Stenum), Breslau.

MARKGRAF, H.–SCHULTE, J. W., 1889: Codex diplomaticus Silesiae XIV (Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis), Breslau.

PRASEK, V., 1890: Překlad s výkladem na dílčí listy země Opavské z r. 1377, Program českého vyššího gymnasia v Opavě 7, 3–24.

SCHULTE, W., 1907: Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte III (Registrum Wratislaviense censuum et reditum ad episcopatum spectantium), Breslau.

WATTENBACH, W., 1859: Codex diplomaticus Silesiae II (Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und der Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor), Breslau.

WATTENBACH, W.–GRÜNHAGEN, C., 1865: Codex diplomaticus Silesiae VI (Registrum St. Wenceslai), Breslau.
WUTKE, K., 1900: Codex diplomaticus Silesiae XX (Schlesiens Bergbau und Hüttenwesen), Breslau.

C. Literatura

AUBIN, H., 1983: Geschichte Schlesiens I. Von der Urzeit bis zum Jahre 1526, Marburg/Lahn 4.
BAKALA, J., 1964: Holasické pomezí v 11. a 12. století, ČSIM – B, 13, 105–117.
BAKALA, J., 1969: Holasická provincie a formování opavského vévodství, ČSIM – B, 18, 9–22.
BAKALA, J., 1977: Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku, ČSIM – B, 26, 97–121.
FROBEL, B., 1995: Burgruine Leuchtenstein, in: Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen, Bietigheim–Bissingen, 481–483.
GARDAVSKÝ, Z., 1960: Reálný obraz dvou největších hradů na Jesenicku, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 88, 140–144.
GARDAVSKÝ, Z., 1962: Hradní dvojice Pustý zámek a Rabštejn u Vrbna, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 101, 17–23.
GRÖGER, T., 1938: Von der karlsthaler Burg, FL 18, 26.
HOSÁK, L., 1962: Počátky města Bruntálu, Vlastivěda Severomoravského kraje – okres Bruntál, 15–18.
JANÁK, V.–KOUŘIL, P., 1991: Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, ČSIM – B, 40, 193–219.
JUREK, T., 1996: Obce rycerstwo na Śląsku do polowy XIV wieku, Poznań.
KEJŘ, J., 1969: Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern, Historica 16, 81–116.
KOUŘIL, P.,1988: Hrad Vartnov a jeho postavení ve vývoji hradů na Opavsku, in: Rodná země. Sborník k 60. narozeninám V. Nekudy, Brno, 285–304.
KOUŘIL, P., 1992: Pravěké a středověké osídlení Těšínska, in: Nástin dějin Těšínska, Ostrava–Praha 1992, 10–16.
KOUŘIL, P., 1993: Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech, AH 18, 141–150.
KOUŘIL, P., v tisku: Die Burg Freudenstein in Schlesien und ihr Hinterland, in: Sborník Život ve středověku.
KOUŘIL, P., v tisku a: Severní předpolí Moravské brány a zásah velkomoravský.
KOUŘIL, P.–MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1994: Opevněná sídla na Moravě a ve Slezsku (vznik, vývoj, funkce, současný stav a perspektivy dalšího výzkumu), AH 19, 121–151.
KOUŘIL, P.–PLAČEK, M., 1985: Dvě neznámé drobné středověké fortifikace na Bruntálsku, ČSIM – B, 34, 193–200.
KOUŘIL, P.–PLAČEK, M., 1986: Revizní průzkum hradů Quingburgu a Koberštejna (okres Bruntál), AH 11, 221–230.
KOUŘIL, P.–PLAČEK, M., 1988: Edelštejn a Leuchtenštejn – dva hrady u Zlatých Hor, okres Bruntál, ČSIM - B, 37, 29–35.
KOUŘIL, P.–PLAČEK, M., 1988a: Vznik, vývoj a funkce čtyř hradů v okolí Vrbna pod Pradědem (okres Bruntál), ČSIM – B, 37, 241–251.
KOUŘIL, P.–PLAČEK, M., v tisku: Die Burgen des Breslauer Bisthums auf dem Gebiet des tschechischen Schlesiens.
KOUŘIL, P.–WIHODA, M., 1996: Die Burgen Böhmisch Schlesiens. Ihre Entstehung, Funktion und Stellung in der Siedlungsstruktur, in: Kultura średniowiecznego Śląska i Czech, Wrocław, 67–84.
KOUŘIL, P.–WIHODA, M., v tisku: Hrad Edelštejn v sídelní a mocenské struktuře západního pomezí Moravy a Slezska.
KREJČÍKOVÁ, J., 1993: Nejstarší městská pečeť, Náš domov 4, č. 11, 1, 3.
KUBITZA, F., 1938: Burgengeographie Nordmährens und Sudetenschlesiens, DMSH 24/9–12, 149–167.
LATZKE, W., 1937: Schlesiens Südgrenze bis zum Anfange des 13. Jahrhunderts, ZVGS 71, 57–101.
LATZKE, W., 1938: Die Besiedlung des Oppalandes im 12. und 13. Jahrhundert, ZVGS 72,
LOWAG, A. F.–LOWAG, J. 1928: Würbenthal, seine Entstehung und seine Schicksale, FL 8, 69–72, 73.
LOWAG, J., 1888: Führer für Würbenthal und Umgebung, Würbenthal.
LOWAG, J., 1922: Altvatersagen, Freudenthal.
LOWAG, J., 1929: Ruine Neu Fürstenwalde bei Würbenthal, FL 9, 55–56.
MALECZYŃSKI, K., 1960: Historia Śląska, Tom I do roku 1763, Wroclaw.
MENCLOVÁ, D., 1971: Beitrag zur Typologie der mährischen Burgen, SPFFBU, F 14–15, 97–127.
MICHNA, P., 1982: K utváření raně středověké Moravy, ČsČH XXX, 716–744.
NOVÁK, J., 1985: Rýžoviště zlata na řece Oskavě, Severní Morava 50, 30–37.
NOVÁK, J., 1988: Měkké dolování zlata na řece Oskavě, Studie z dějin hornictví 20, 37–55.
NOVÁK, J.–KAREL, J., 1981: Pozůstatky rýžování zlata z 13. století v Rýmařově (okr. Bruntál), ČSIM – B, 30, 215–226.
NOVÁK, J.–ŠTĚPÁN, V., 1984: Vývoj dolování zlata ve zlatohorském rudném revíru do počátku 17. století, Studie z dějin hornictví 15, 70–86.

NOVÁK, J.–ŠTĚPÁN, V., 1985: Těžba a rýžování zlata v Jeseníkách, Vlastivědné listy 11, 30–32.
NOVÁK, J.–ŠTĚPÁN, V., 1985a: K počátkům dolování zlata na severní Moravě (Zlatý Chlum u Jeseníku, okr. Šumperk), Studie z dějin hornictví 16, 140–148.
NOVÁK, J.–ŠTĚPÁN, V., 1986: Exploatace zlata na Bruntálsku v 16. století, ČSIM – B, 35, 46–60.
NOVÁK, J.–ŠTĚPÁN, V., 1987: Horní města na severní Moravě, Severní Morava 54, 37–43.
NOWAKOWA, J. 1951: Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku. Wrocław.
NOVOTNÝ, V., 1928: České dějiny I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I., Praha.
OPRAVIL, E., 1974: Moravskoslezský pomezní les do začátku kolonizace, in: Archeologický sborník (Ostravské muzeum), Ostrava, 113–133.
PEŘICH, L., 1963: K otázce hranice mezi Moravou a Slezskem v XI. a XII. století, ČSIM – B, 12, 69–78.
PESCHKE, A., 1934: Burg Freudenstein, FL 14, 37–42.
PESCHKE, A., 1934a: Die Karte der Herrschaft Freudenthal um 1579, FL 14, s. 37–42.
PETER, A., 1894: Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien II, Teschen.
PFITZNER, J., 1924: Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742, Zuckmantel.
PLAČEK, M., 1990: Fortifikace ke kontrole a zajištění středověkých komunikací, AH 15, 203–222.
PLAČEK, M., 1996: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha.
PRASEK, V., 1886: Fürstenwalde, Troppauer Zeitung 101.
PRASEK, V., 1889: Historická topografie země Opavské, Vlastivěda Slezská II – 1, Opava.
PRIX, D., 1991: Stavební vývoj kostelů Nanebevzetí Panny Marie (dříve sv. Václava) v Bruntále a Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu ve středověku, ČSIM – B, 40, 110–132.
SPURNÝ, F. a kol., 1983: Hrady zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku II, Praha.
ŠIGUT, F., 1961: Opavský formulář, SlSb 59, 212–229.
ŠIGUT, F., 1962: Opavský formulář, SlSb 60, 97–107, 389–396.
TŘEŠTÍK, D., 1960: Miejski formularz Opawski z początku XIV wieku, Śląski Kwartalnik Historyczny, Sobótka 15, 1–14.
VACH, M., 1961: K minulosti Holasicka v 11. a 12. století, ČSIM - B, 10, 36–47, 91–98.
WEINELT, H., 1934: Die Burgen des Würbenthaler Bezirkes, FL 14, 47–52.
WEINELT, H., 1935: Schlesische Burgen – Burg Freudenstein, FL 15, 17–23.
WEINELT, H., 1935a: Schlesische Burgen – Die Landesburg Fürstenwalde, FL 15, 83–88.
WEINELT, H., 1935b: Die landesfürstliche Burg Fürstenwalde, DJBMS 25, 105–109.
WEINELT, H., 1935c: Die Burgruine Leuchtenstein, Altvater 54/5–6, 1–3.
WEINELT, H., 1935d: Schlesische Burgen – Das Wüßte Schloss und der Rabenstein bei Einsiedel, FL 15, 65–71.
WEINELT, H., 1936: Die Burgruine Freudenstein, DJBMS 26, 89–93.
WEINELT, H., 1936a: Neue Funde von Freudenstein, FL 16, 101–103.
WEINELT, H., 1936b: Die Sage vom Schloßberg bei Karlsthal in Schlesien, Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 9, 163–165.
WEINELT, H.,1936c: Probleme schlesischer Burgenkunde, gezeigt an den Burgen des freiwaldauer Bezirkes, Breslau.
WEINELT, H., 1937: Mittelalterliche Grenzburgen in Schlesien, Sudetendeutsche Monatshefte 1, 29–37.
WEINELT, H., 1937a: Burgen und Siedlung in Sudetenschlesien, Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamtschlesischen Raume 9, 33–44.
WEINELT, H., 1938: Das deutsche Oppaland und das angrenzende deutsche Nordmähren als Wehrbaulandschaft, Der Burgwart 39, 21–31.
WEINELT, H., 1938a: Die sudetenschlesische Herrschaft Freudenthal um 1579, Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamtschlesischen Raume 10, 35–64.
WEINELT, H., 1939: Die Grenzen der Rodungslandschaft Freudenthal in der Kulturgeographie, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 3, 12–29.
WEINELT, H., 1939a: Das Werden der ostmitteldeutschen Kulturlandschaft Freudenthal, Deutsches Archiv für Landes- u. Volksforschung 3, 598-631.
WEINELT, H., 1940: Die Turmhügelburg im Ostsudetenland, MAGW LXX, 342–361.
WEINELT, H., 1940a: Forschungen zur Volkstumsgeographie des südschlesischen Stammesgebietes, Reichenberg–Leipzig.
WEINELT, H., 1942: Die alte Straße von Leobschütz nach Mährisch Neustadt, Zeitschrift des mährischen Landesmuseums, Neue Folge II, 5–42.
WEINELT, H. 1942a: Der mittelalterlichewehrbau einer ostmitteldeutschen Rodungslandschaft, Deutsches Archiv für Landes- u. Volksforschung 6, 148–168.
WIHODA, M., 1997: Mocenský zápas českého a polského státu v 11. a 12. století, SPFFBU, C 44, 5–14.
WIHODA, M., v tisku: Přemyslovská expanze v horním Slezsku a vznik holasické provincie.
ZUBER, R., 1966: Jesenicko v období feudalismu do roku 1848, Ostrava.
ZUBER, R., 1972: Osídlení Jesenicka do počátku 15. století, Opava.

Zkratky

AH	Archaeologia historica
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDS	Codex diplomaticus Silesiae
ČsČH	Československý časopis historický
ČSlM	Časopis Slezského muzea
DJBMS	Deutsches Jahrbuch für Böhmen, Mähren und Schlesien
FL	Freudenthaler Ländchen
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
SlSb	Slezský sborník
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
SRS	Scriptores rerum Silesiacarum
SUB	Schlesisches Urkundenbuch

PŘÍLOHA

1. Formulářová sbírka města Opavy (UK Praha, rkp. AV6)

f. 78a

Sinc(*er*)o p(*re*)misso (*ser*)uic(*i*)o . O(..)a vlma(*nus*) de Lynauia. stante p(*er*)loquio c(*um*) reu(*er*)endo // d(*omi*)no — E(*pisco*)po ho(*min*)es ip(*s*)i(*us*) nulla diffidaci(*ci*)one p(*re*)missa spoliauit cepit // et int(*er*)fecit. de Castris weysenstein . p(*rae*)dam magna(*m*) (*con*)mittendo et ad cast(*r*)u(*m*) // reu(*er*)tenda (*et*) Rogam(*us*) n(*ost*)ri c(*aus*)a S(*er*)uitii q(*ua*)t(*enu*)s v(*i*)ris salutarib(*us*) inductib(*u*)s d(*omi*)n(*u*)m v(*i*)r(*u*)m // ducem Ny(*colaum*) informetis . ademendam ablator(*um*) et satisfacc(*r*)o(*n*)em d(*omi*)no n(*ost*)ro // q(*uod*) in ducat

78c

Sinc(*er*)o p(*re*)misso (..) vlmanus de lynauia stante p(*er*)loquio cu(*m*) // reu(*er*)endo d(*omi*)no E(*pisco*)po hom(*i*)nes ip(*s*)ius nulla diffidac(*ci*)one p(*re*)missa spoliauit // cepit et int(*er*)fecit de Castris Veynsensteyn p(*rae*)dam magnam qu(..)d(*e*)ndo

Předesíláme upřímnou oddanost. Dovolujeme si Vás obtěžovat žalobou na Ulmana z Linavy, který oloupil, obral a povraždil důvěřivé lidi ctihodného pana biskupa a poté, co zabral velkou kořist, vrátil se na hrad Weisenštejn. Žádáme proto v naší věci službu a odškodnění našeho pána, který uvádí... a pokud jste již byli zpraveni zachráněnými lidmi (našeho) pána, (informujte?) i úředníky vévody Mikuláše (II.).

2. Formulářová sbírka města Opavy (UK Praha, rkp. AV6)

f. 80

Ad l(*itte*)ras Ciui(*u*)m de tali loco . p(*re*)misso S(..)inc(*er*)o n(*ost*)ro beniuolo vob(*is*) responde(*re*) // (*con*)sulim(*us*) in hac u(*er*)ba . honestissimi ac fidelissimi viri . p(*re*)missa s(*er*)mone n(*ost*)re // in om(*n*)ib(*us*) p(*ro*)mptissima . scire debetis . q(*uod*) veheme(*n*)t(*er*) minis sicut deus nouit ex toto // corde vob(*is*) et v(*i*)ris (*con*)dolemus sup(*er*) om(*n*)ib(*us*) in(*com*)modis et molestiis nob(*is*) in v(*est*)ra l(*itte*)ra // intimatis sing(*ni*)ficantes v(*est*)re exp(*er*)te fidelitati pro certo . q(*uod*) una cu(*m*) n(*ost*)ro Capit(*aneo*) // d(*omi*)no heyneko(*nem*) de Lubschicz iam vma vice p(*ro*) Vlmano de Lynawia nusim(*us*) // secu(*m*) valae acrit(*er*) pro lib(*er*)ac(*i*)one v(*i*)ro(*rum*) (*con*)tini(*um*) captinor(*um*) loq(*uien*)tes. qui se ad n(*ost*)ra v(*er*)ba. // heu par(*um*) con(*er*)t(*er*)e curat eo . q(*uod*) n(*oste*)r Capit(*aneus*) p(*re*)d(*ic*)tus. similit(*er*) et nos sui reuera sum(*us*) // om(*n*)ino inpotentes . et hoc ip(*s*)i d(*omi*)no n(*ost*)ro duci et n(*ost*)ro Capit(*aneo*) ac etia(*m*) nobis et om(*n*)ib(*us*) ciuitatib(*us*) // nob(*is*) (*con*)finantib(*us*) . nou(*er*)itis etia(*m*) esse (*con*)t(*ra*)ri(*um*) minus sup(*ra*)modu(*m*). / N(*i*)c(*olaus*) d(*omin*)us n(*oste*)r dux ad p(*ri*)us // in t(*er*)ra sua n(*ostr*)o (..) peh(..)olor (*con*)stitut(*us*). qui tame(*n*) nob(*is*) (*con*)tra hoc male (*com*)m(*u*)ne ip(*s*)ar(*um*) t(*e*)rar(*um*) // de aliq(*io*) grat(*i*)oso remedio p(*er*)uidet(*ur*) / Et vltra hec om(*n*)ia in(*qui*)bust(..) ip(*s*)e D(*omi*)n(*u*)s Heyneko // n(*oste*)r Capit(*aneus*) .. et nos similit(*er*) vob(*is*) et om(*n*)ib(*us*) v(*i*)ris cu(*m*) hono(*r*)e auxiliares e(*ss*)e pot(*er*)im(us). // hoc sum(*us*) p(*er*)ati fate(*or*) in q(*ui*)ncu(..) n(*ost*)re sufficiu(*n*)t vires . s(*ecundu*)m om(*n*)em valitudi(*n*)em n(*ost*)rar(*um*) // rer(*um*) similit(*er*) et p(*er*)sonar(*um*) . (*et*) Rogam(*us*) vt hanc suspic(*ci*)onem a cordib(*us*) v(*i*)ris abst(*er*)g(*er*)e // velitis . q(*uod*) si n(*oste*)r Capit(*aneus*) et nos vellem(*us*) . q(*uod*) h(*aec*) om(*n*)ia b(*o*)n(*a*) possent conendari . // quia hec mala lib(*e*)ntissime cu(*m*) aliis fidelit(*er*) hom(*in*)ib(*us*) et cu(*m*) n(*ost*)ro Capit(*aneo*) . in absentia // d(*omi*)ni n(*ost*)ri Ducis interimere vellem(*us*) . si nobis inpotentia p(*er*)hibendi (..)es enormitates // nob(*is*) nos repu(..)gnaret(*ur*). Dat(*um*)...

K dopisu obce z téhož místa. Předesíláme naši upřímnost Vaší laskavosti a odpovídáme Vám poté, co jsme se poradili následujícím způsobem. Nejctihodnější a nejvěrnější pánové. Předesíláme naší rozmluvě, že nám dáváte ve všem nejochotnější poznání, neboť naléhavě a ve vší upřímnosti (z celého srdce) hledáte spravedlnost (umenšeného boha) a právě Vám a (Vašim) lidem vyjadřujeme soustrast nad vší škodou

a obtížemi lidí (které jsme poznali) z Vašeho listu, jenž se vyznačoval zkušeností Vaší věrnosti. Protože jeden (z nás) již mluvil s naším hejtmanem, panem Heynkem z Hlubčic a přimlouval se za osvobození lidí zajatých Ulmanem z Linavy, který se o naše slova ještě nedávno jen málo horlivě staral a takto pokračuje ve zdraví i dále. A. stejně jako se snažil náš prve řečený hejtman i my jsme se činili, ovšem marně. A nyní tedy po našem vévodovi a našem hejtmanovi a nás a našich městech znovu nikdo nezdolal škůdce, a to ani Mikuláš (II.), náš pan vévoda, nejpřednější v zemí své... Ale přece nám uznal špatnost té posádky a jejich držav a nařídil, aby byl pan Heynko, náš hejtman, připraven pomoci nám, jakož i Vám a všem lidem se ctí. A ten shromáždil ochotné muže a dále učinil chytře vše ku prospěchu věcí a podobně osob. Zpravujeme Vás tedy, že (naši) srdnatí lidé zastraší ozbrojence a že náš hejtman i my se dáváme na pochod, abychom opět získali všechno zboží, které bylo zabráno špatností a s jinými věrnými a naším hejtmanem se ochotně vydáme na pochod, v nepřítomnosti našeho pana vévody, vyhubit (škůdce) tak, (abychom) podali a vybojovali průkazný doklad naší ochoty. Dáno...

Zusammenfassung

Mittelalterliche Befestigungen und die „Gesenker Straße" im Tal der Schwarzen Oppa

Das Tal der Schwarzen Oppa entging als relativ perspektive, die Handelszentren des Donauraumes und Mährens mit Schlesien und Baltikum verbindende Kommunikationsstraße, verhältnismäßig lange der Aufmerksamkeit der Machtelite im böhmischen und polnischen Staate. Zum grundlegenden Wandel kam es erst um die Wende des 12. und 13. Jahrhunderts. Für das wachsende Interesse der Přemysliden steht 1213 vor allem die Gründung der Stadt Bruntál/Freudenthal. In gleicher Weise ist die Anexion der Goldgruben durch den mährischen Markgraf Wladislaw Heinrich kurz vor dem Jahre 1222 zu verstehen. Die unübersehbaren böhmischen Aktivitäten in den Regionen Freudenthal und Zlaté Hory/Zuckmantel bedeuten aber keineswegs, daß die Přemysliden zielgerichtet auf die Beherrschung der wichtigen Bergübergänge zugesteuert wären. Verlockender und somit auch anziehender waren zweifelsohne die vielversprechenden Edelmetall-Fundstätten in den bislang nur spärlich besiedelten Gebieten des Niederen und Hohen Gesenkes. Übrigens geschah die Gründung Freudenthals anfänglich als Bergsiedlung, was auch vom ältesten Typ des Stadtsiegels aus dem lahre 1287 belegt wird, der das Bild eines Bergmannes trägt. Das gleiche Motiv finden wir auch im Falle der Beschlagnahme der Region Zuckmantel durch den Markgraf Wladislaw Heinrich vor.

Die bergmännische Kolonisation in den oft extremen Lagen war erst durch die funktionstüchtige Kommunikationssystem gegeben, zu dessen Stütze im Gebiet des Hohen Gesenkes die Handelsstraße im Tal der Schwarzen Oppa wurde. Als erste zuverlässige Information betreff Existenz der Fernverbindungsachse können wir die Nachricht von der Zollkammer in der Stadt Freudenthal vom 26. Dezember 1296 ansehen. Der eigentliche Kommunikationsweg wurde jedoch schon viel eher genutzt, da etwa um die Mitte des 13. Jahrhunderts an der Grenze des Meilenstreifens der Stadt Freudenthal die Burg Freudenstein entstand. Ihre Gründung wird zwar nicht in den Schriftquellen erwähnt; lediglich die Karte der Herrschaft Freudenthal aus dem Jahre 1579 bewahrte den Namen der Burg. Die relativ reichhaltige archäologische Funde datieren Freudenstein jedoch zuverlässig in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts, wobei die lage der Fortifikation und das Ensemble der Metallgegenstände aussagen, daß die Burg die Sicherheit der Handelsstraße in unübersichtlicher und zudem auch machtmäßig nicht abgegrenztem Raum absicherte.

Es scheint, daß gerade die unklar definierten Interessen in dem strategisch bedeutenden, aber bislang nur bescheiden kolonisierten Raum des Hohen Gesenkes eine relativ starke Lokationsaktivität auf böhmischer und polnischer Seite hervorrief, die sich bald darauf in der Existenz des bemerkenswerten Fortifikationskomplexes wiederspiegelte. Dieser Kompex bewachte wichtige Bergsattel im Wassergebiet der Schwarzen Oppa im mährischschlesischen Grenzgebiet. Gleichzeitig ist jedoch auf die Tatsache hinzuweisen, daß nicht alle befestigten Sitze in o. g. Gebiet eine unmittelbare Beziehung zum System der mittelalterlichen Straßen hatten. Geradezu exemplarisch ist vielleicht das Beispiel der selbständigen Burggruppe in der Umgebung von Zuckmantel, wo ohne Zweifel noch im dritten Viertel des 13. Jahrhunderts die Burg Edelstein und einige Jahrzente später am Hang der nahe liegenden Bischofskoppe die Burg Leuchtenstein entstanden sind.

Die monumentale Anordnung der Burg Edelstein deutet an, daß es sich offenbar um eine der Lokationen König Přemysl Ottokar II. handelte, obgleich die erste zuverlässige Erwähnung erst aus dem Jahre 1281 stammt, als Nikolaus I. von Troppau Edelstein an das Breslauer Bistum als Ersatz des Schadens abtrat. Das relativ umfangreiche archäologische Fundmaterial (vorwiegend Keramik, schon weniger Metallgegenstdnde) läßt die Einordnung Edelsteins in das 14. bis 15. Jahrhundert zu, da die in das 13. Jahrhundert gehörigen Artefakte sagen doch nichts zu den eigentlichen Anfängen der Burg aus.

In etwas ungewöhnlicher Lage, die von der ausgezeichneten Sicht bis weit in die nordwestlich gelegenen schlesischen Ebenen wieder ausgeglichen wurde, entstand am Hang der Bischofskoppe nicht weit von Edelstein entfernt, die Burg Leuchtenstein. In den Schriftquellen gibt es keinerlei Erwähnung von ihr, so daß sie, ebenfalls in Bergfriedanordnung, lediglich dank der reichhaltigen archäologischen Material in den Verlauf des 14. Jahrhunderts, eventuell in das ausgehende 13. Jahrhundert einzuordnen

ist. Der Burguntergang ist am ehesten mit dem Ende des 14./Anfang 15. Jahrhunderts in Verbindung zu bringen. Die Gründung zeugt von der nichtalltäglichen Bestrebung des Begründers, die Landesgrenze in der Umgebung von Zuckmantel abzusichern und zu stabilisieren. Beide Burgen (Edelstein und Leuchtenstein) beschätzten zumindest formell durch ihre Existenz vom Tal der Schwarzen Oppa die Ausmündung der „Gesenker" Straße. Keine der beiden Burgen hatte jedoch einen unmittelbaren Einfluß auf das Kommunikationssystem. Hier sind eher die Thesaurierungsaufgaben und ev. Representationsfunktion vorauszusetzen.

Die langatmigen böhmisch-schlesischen Streitigkeiten einerseits und die wachsende Bedeutung der Handelsstraße im Tal der Schwarzen Oppa, sowie die Edelmetall-Lagerstädten im Hohen Gesenke andererseits haben notwendigerweise die Entstehung neuer befestigter Sitze vorausbestimmt. Bald darauf zeigte sich nämlich, daß weder das stagnierende Freudenstein, noch das exzentrisch gelegene Edelstein imstande waren, eine vollendete Kontrolle der örtlichen Kommunikationsadern abzusichern. Mit der allmöglichen Festigung der böhmischen Macht entstand die Notwendigkeit, dieses wichtige lokale Zentrum „...Gesenke..." am Zusammenfluß der Schwarzen, Weißen und Mittleren Oppa im Gemeindegebiet des heutigen Würbenthal unter Schutz stellen. Und gerade deshalb wurde offenbar noch gegen Ende des 13. Jahrhunderts der schon existierende Fortifikationskomplex von zwei kleineren Burgen ergänzt. Der Nord- und Nordostzugang zur neuen Siedlung wurde von der Quingburg beschätzt. Der Fortifikationskomplex Weisenstein-Rabenstein bewachte das Seitental des Weißseifenbaches in Richtung Bukovice/Buchelsdorf und Jeseník/Freiwaldau.

Die zahlenmäßig bescheidenenen Funde stellen die Genese aller Objekte an den Rand des 13. Jahrhunderts, da die Forschung der Schriftquellen keine Resultate erbrachte. Nur das Troppauer Formelbuch erwähnt in zwei unvolständigen und undatierten Nachträgen die Beschwerde nicht genannter Bürgersleute (aus der Stadt Neiße?), die sich mit der Bitte um Hilfe an die Stadt (Troppau) wandten und bei Herzog Nikolaus (II.) Intervention beantragten, da Ulmann von Linavia die Untertanen eines (wiederum) nicht genannten Bischofs bestohlen und ermordet und sich mit der Beute und den Gefangenen auf die Burg Weisenstein zurückgezogen habe. Der Untergang der befestigten Sitze im Tal des Weißseifenbaches signalisiert jedoch im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts den betrieblichen Rückgang an der Trasse des Weißseifenbaches, da wie es scheint, eher ihre Nordgabelung im Tal der Schwarzen Oppa an Bedeutung zunahm. Die wachsende Beliebtheit der Nordstraße äußerte sich abermals in der Lokation zweier neuer Stützpunkte. Die Quingburg war die Ergänzung zu der kleineren, bei Drachenburg, auf einer einsam stehenden Felsfläche in engem Kontakt zur Handelsstraße und dem Flußbett der Schwarzen Oppa gelegenen Burg und diente offenbar als Zollstation.

Eine völlig andere Kategorie der befestigten Sitze stellt die Burg Koberstein dar, dessen Name abermals lediglich im Urbar der Herrschaft Zuckmantel aus dem Jahre 1687 enthalten ist. Angaben zur Burggründung und zum Eigentümer sind nicht bekannt. Der imposante Ausblick auf die Landschaft und somit auch die ausgezeichnete optische Kontrolle des Kommunikationsnetzes verraten jedoch, daß der Begrinder ein außerordentlich einflußreicher Mann gewesen sein mußte.

Die zweifellos jüngste Gründung ist die Burg Fürstenwalde, die Nikolaus II. von Troppau über den wüsten Ortschaft Gesenke im Verlaufe des zweiten Viertels des 14. Jahrhunderts als Jagd- und Ruhesitz, als Symbol seiner Macht und auch als Ersatz für das ausdiende Fortifikationssystem in der nahen Umgebung (Freudenstein, Weisenstein, Rabenstein, Quingburg) bauen ließ.

Wenn wir nochmal die kurzgefaßte Aufzählung der politischen Zusammenhänge im Kontext der „Gesenker" Straße beiseite lassen, ist mehr als offensichtlich, daß das Tal der Schwarzen Oppa eine der wichtigsten Verbindungsachsen zwischen Mähren und Schlesien darstellte. Die Schlüsselstellung des Kommunikationssystem im Gebiet des Hohen Gesenkes wird indirekt auch von dem monumentalen Burgensystem bestätigt. Diese bildete sich jedoch allmählich in Abhängigkeit von den wirtschaftlichen und Machtbedürfnisse der Gebirgsgegend heraus.

Die Gründliche Analyse der politischen Verhältnisse hat des weiteren die dominierende Rolle der Přemysliden in dem bislang nicht abgegrenzten und nur selten besiedelten Raum des mährisch-schlesischen Grenzgebietes nachgewiesen. Die rege Aktivität der böhmischen Seite ist bei der Burgengründung voll zur Geltung kommen. Mit Ausnahme unklarer Lokationen wie Leuchtenstein und Kobersten finden wir, auch nicht bei hypothetischer Betrachtung, keinen anderen Gründer als den böhmischen König oder den Troppauer Herzog.

Abbildungen:

1. Das Fürstentum Troppau im Mittelalter mit Kennzeichnung der Handelswege, „Gesenker" Straße und der Fortifikationen. 1 – Staatsgrenze der Tschechischen Republik und Polen. 2 – Grenze des Fürstentum Troppau von 1318–1377. 3 – Befestigte Städte. 4 – Unbefestigte Städte. 5 – Fortifikationen: a – Freudenstein, b – Fürstenwalde, c – Weisenstein und Rabenstein, d – Quingburg, e – Drachenburg, f – Koberstein, g – Edelstein, h – Leuchtenstein, i – Pokrzywna/Langenbrück. 6 – Wichtigere internationale Handelsstrecke. 7 – Straßen von regionalen Bedeutung. 8 – Zollämter: A – Bruntál/Freudenthal, B? – Drakov/Drachenburg, C – Hradec u Opavy/Grätz, D – Hlubčice/Leobschütz (Polen), E – Záviši-ce/Salschütz (Polen), F – Nová Cerkev/Deutsch-Neukirch (Polen), G – Opavice/Tropplowitz, H – Olešnice.

2. Älteste Siegel der Stadt Bruntál/Freudenthal.
3. Freudenstein – Grundrißausmessung.
4. Pokrzywna/Langenbrück – Grundrißausmessung.
5. Edelstein – Grundrißausmessung.
6. Edelstein – Massenrekonstruktionsversuch der Burg von 1455–1467.
7. Leuchtenstein – Grundrißausmessung.
8. Leuchtenstein – Massenrekonstruktionsversuch.
9. Quingburg – Grundrißausmessung.
10. Weisenstein – Grundrißausmessung.
11. Rabenstein – Grundrißausmessung.
12. Troppauer Formelbuch, Fol. 78, Aufzeichnung Nr. 1 und 3.
13. Troppauer Formelbuch, Fol. 80.
14. Drachenburg – Grundrißausmessung.
15. Koberstein – Grundrißausmessung.
16. Urbar der Herrschaft Zuckmantel von 1687. Handtkes Aufzeichnung mit den Namen der Burgen Leuchtenstein, Edelstein und Koberstein (Abschrift von 1796).
17. Fürstenwalde – Grundrißausmessung.
18. Fürstenwalde – Massenrekonstruktionsversuch.